

El tabú i les relacions

Xavier Queipo

Y contra marea y viento remaré. Hasta la otra orilla...
Severo SARDUY,
"Un testigo perenne y dilatado"

PRESENTACIÓ

Quan em van proposar el tema d'aquesta dissertació el primer que vaig pensar és que parlaria exclusivament de l'incest com a tabú universal, dels seus orígens i explicacions varies i que, partint de Freud, caminaria de la mà dels antropòlegs més reconeguts com ara Malinowski, Levi-Strauss o Marvin Harris. Va ser a finals de la setmana passada, llegint el diari en una cafeteria de Brussel·les quan vaig fer una ullada a les notícies internacionals i a un congrés sobre la Sida celebrat recentment a Toronto. Aleshores vaig relacionar la malaltia amb un parell de tabús, el de l'ús del preservatiu, encara vigent en alguns llocs d'Àfrica com l'illa de Zanzíbar o el tabú de l'homosexualitat, que tot i les modificacions legislatives que han tingut lloc en diversos estats, suposadament a l'Estat Espanyol, continua vigent en la nostra societat occidental i en altres societats més o menys properes al nostre sistema de valors. Vigent en la moral doble, en la hipocresia, en les frases fetes, en l'agressivitat tantes vegades sentida. Vaig pensar, aleshores, que no s'esperava de mi una lliçó d'antropologia cultural, sinó, potser, alguna cosa més literària, ja que d'una reunió de escriptors es tractava i no d'un d'aquests simposis umbilicals, d'antropologia o de botànica, de teoria de cordes o de nanotecnologia. En arribar a casa –pluvia i això sempre ajudavaig escriure aquestes notes potser una mica inconnexes, producte de la reflexió inicial sobre un dels tabús moderns, la lepra de la fi del segle XX. Així vaig anar tirant d'un fil fins a trobar el centre del Laberint. Ara estic aquí, escrivint, fent-me preguntes a mi mateix, a l'espera de Godot, a l'espera de trobar el fil d'Ariadna.

CLASSIFICACIÓ (HIPOTÈTICA) DELS TABÚS DE RELACIÓ

La meva formació científica opta en aquestes ocasions per començar la sembra de llavors i intento establir una classificació, un guió inicial, una divisió en classes o tipologies que m'ajudi a avançar. Després, el segueixo al peu de la lletra o exploro altres vies, seguint camins no sempre encertats, entrant en una espiral de causalitats o magnificant un punt per oblidar altres. La classificació em dóna seguretat per començar, encara que sigui, com en aquest cas, una classificació empírica i de collita pròpia, que podria ser desarmada per qualsevol acadèmic que tingui les ciències socials com a disciplina privilegiada. Molts, sinó tots aquests tipus de tabús tenen a veure amb la religió, amb la idea de tòtem, de negació o ofensa al sagrat, alguns directa i altres indirectament, a través de creences empíriques relatives a la supervivència i continuïtat de l'espècie o a la descripció del sexe com a persecució o possessió. Proposo, doncs, la següent classificació, que em servirà de guió:

- De plano espiritual: la relació amb Déu i amb els avantpassats
- D'iniciació: el contacte físic i les paraules que no es pronuncien
- De línia parental: Incest de 1er. i 2on. grau
- De nombre: més de dos, ruptura del tabú
- De lloc: al llit de casa, al llit dels pares, als llocs sagrats, a la mar...
- D'espècie: animals, vampirs, homes-llop, posseïts...
- De temps: en la quarantena del postpart, a les festes de guardar vigília i abstinència, en l'edat prepúber o entre individus d'edats molt dissimiles.

Em permetreu un variat registre segons els capítols, entre l'experiència personal, quan aquesta pot ser expressada sense rubor, la reflexió en veu alta basada en lectures o observacions pròpies o la recreació fantàstica seguint el meu instint bàsic d'escriptor.

Tabú de pla espiritual: la relació amb Déu i amb els avantpassats

La relació mística és sempre mirada amb sospita o com a una heretgia segons els casos. La unió mística està en moltes ocasions pròxima a la sexualitat i molt en particular a l'orgasme, i la negació del tabú és sempre la primera reacció. En certes religions no és possible pronunciar el nom del Déu, doncs s'entén com un excés d'intimitat, com una negació del tòtem, que està en l'origen del tabú com ens ensenyen els antropòlegs.

Pensant en el cinema, qui no veu en la possessió d'un cos per un dimoni, com en el cas del film "The exorcist", la ruptura del tabú elemental, o del respecte al tòtem, per negació d'ell mateix, per aliança amb el seu contrari, el qual li dóna sentit i alhora li nega submissió.

La relació amb els esperits, amb els avantpassats té una importància capdal en les manifestacions religioses

orientals, aquelles lligades al budisme o al taoisme, on se les ret respecte com si de divinitats es tractés. També té lloc en la nostra societat. La meua relació amb els avantpassats, el nom dels quals estava escumbrat de la memòria familiar, constituïa un tipus molt especial de prohibició i reafirmava la meua consciència de nen interrogador i inconformista. S'havia de parlar de tot, fer esment de tots els membres del clan i, si així no es feia, explicar-ne les raons, perquè d'una altra manera se'ls condemnava al doble ostracisme de la mort i de l'oblit. Això no entrava en el meu cap. Amb els anys vaig saber que no es parlava d'elles perquè havien mort per la seva pròpia mà (el tabú del suïcidi, de la violència extrema, de la negació de l'esperança, de la negació del sagrat) o havien emigrat per a no tornar, expulsats del clan o de la família pel seu comportament o les seves idees (La Guerra Civil i la seva ressaca de silencis), que havien mort a les muntanyes assetjats com llops (la guerrilla i el tabú de la fractura familiar), silenciats pel seu sofriment indicible (morts de malalties vergonyoses o desconegudes, després d'una estada als tròpics). La transgressió serà contar les seves vides, recrear-les, donar-les nom i imatge amb la paraula escrita. Algun dia ho farem. Això espero.

TABÚ DE INICIACIÓ: CONTACTE FÍSIC I TABÚ DE LES PARAULES

Si s'escau la primera memòria que tinc del prohibit fa esment del tacte i, ja més tard, a les paraules. A les coses o a les persones que no es podien tocar i a les paraules que no es podien pronunciar. Són records tristes, de prohibicions incomprensibles, de majors que no raonaven, que repetien veritats com mantres salutífers. Les coses eren així des de sempre, des que el món era món i no es podien tocar els pobres o els malalts, els desconeguts en general i menys que res els gitanos, que en la meua infantesa era l'ètnia alternativa, l'estrangera a nosaltres, la que ens feia por. Hi havia paraules que no es podien pronunciar, que eren pecat o mostra de mala educació.

Tots, suposo, vam passar per aquesta experiència incomprensible. Amb els anys vam aprendre la tècnica de l'eufemisme, de dir amb altres paraules allò que no es podia pronunciar.

TABÚ DE LÍNIA PARENTAL: EL CAS DE L'INCEST

L'incest constitueix allò que es podria anomenar un tabú universal. Levi-Strauss arriba a dir¹ que la prohibició de l'incest és el pas fonamental pel qual es fa el trànsit entre la naturalesa i la cultura. Hi ha qui pensa² que les societats escolliran el tabú de l'incest com una estratègia per incrementar les seves possibilitats de supervivència. Incest i exogàmia tindrien així una raó concomitant justificada pel que en genètica de poblacions es coneix com el "vigor de l'híbrid".

Hi ha qui sosté³, en contra del que va suggerir Freud, que les pulsions sexuals entre individus que creixeran junts són menors. Westermack ve a dir que els humans aprenen les pulsions sexuals com agressives⁴, sent la agressivitat contrària a l'harmonia familiar. Conseqüència d'això és la primacia de l'exogàmia, d'ajuntar-se amb aquells als quals es combat, amb els qui estan fóra del clan o de la línia parental.⁵ Hi ha autors que distingeixen entre incestos de primer grau, quan aquests es donen dins de la família nuclear i els de segon grau, quan inclouen la família completa amb la qual es va entrar en contacte per mitjà de la unió d'un dels membres de la família A amb la família B (per exemple quan es donen relacions sexuals entre un individu i la dona del seu germà). Aquests casos d'incests de segon grau són menys universals com a tabús. Igualment en algunes societats la vídua està obligada a casar-se amb un germà del difunt.

TABÚ DE NOMBRE

Així mateix en les societats on *poliandria* i *polixínea* es permeten (mai no són la norma, per raons econòmiques o d'equilibri numèric entre els sexes) les relacions sexuals amb més d'una persona al mateix temps no estan reconegudes com a naturals i es consideren tabú. Que això no és natural sinó una convenció social ho il·lustra el fet que entre les fantasies sexuals de molts homes heterossexuals hi ha fer l'amor amb dues dones a la vegada, d'aquí la proliferació de films pornogràfics que recreen aquest desig reprimat o la freqüència amb la qual es demanden aquests serveis dobles a les cases de prostitució. És curiosament en algunes parelles homosexuals masculines (no tinc notícia que això es doni entre dones i sí que té lloc dins les parelles heterossexuals, però en menor proporció) on es produeix una transgressió doble, una ruptura radical amb el tabú.

És en la pràctica dels trios. En comptes d'afrontar cadascú la "infidelitat" pel seu costat (entesa com a ruptura d'un pacte de lleialtat) els dos membres de la parella surten a lligar plegats, compartint l'experiència amb un tercer. Entre els records que tinc del meu període d'iniciació sexual a l'aldea, hi ha la pràctica de la masturbació en grup. Bé que cadascú ho feia al seu cantó, formant un cercle amb els altres nois, no estava permès, sota pena de lapidació i posterior ostracisme, tenir contacte tàctil amb ningú dels altres companys de cerimònia. Una

transgressió del tabú, doble també, atès que les prediques de l'església prometien l'infern i la degradació de la salut para aquells que es lliuessin a pràctiques semblants (tabú de la masturbació, de l'hedonisme, del balafament de la sement reservada per a la procreació) i alhora es feia en públic (tabú de l'exposició, de l'exhibicionisme), tot i que fos practicada en grups reduïts i units per llaços de pertinença a una comunitat més o menys tancada (el clan). S'ha de dir que no era una transgressió conscient, sinó una iniciació en la sexualitat que intentava integrar en l'edat adolescent els membres menys ràpids del grup o que com tantes vegades passa amb els homes, establia una component de rivalitat entre els joves (rivalitat errada, doncs es tractava d'aconseguir l'emissió de la sement en el mínim temps possible, que l'experiència acumulada demostra que és el menys plaent).

TABÚ DE LLOC

Suposo que el llistat de llocs tindrà molt a veure amb la cultura i les circumstàncies de cadascú, però vull relatar amb brevetat algunes experiències pròpies, més resultat d'un *feeling*, d'una percepció, que d'un costum après. Potser va ser això, una percepció, o el resultat d'algunes imatges captades al cinema o rescatades de la memòria d'algun comentari escoltat en alguna part i que es va instaurar als laberints elèctrics de la memòria. Allò cert és que la primera vegada que vaig fer l'amor a casa dels meus pares (ells no ho van saber mai) en comptes de fer servir el seu llit, que era més ample i més adequat per a jocs gimnàstics, em vaig conformar amb el meu catre, molt més reduït en les seves dimensions. Hi havia un tabú, una consideració del lloc com a sagrat, com a imatge paradoxal del tòtem estimat i odiat (tots passem per aquests moments d'amor/odi parental). Amb el temps, aquest tabú es va estendre, per cert, al llit de la parella.

En el mateix sentit, de seguida vaig entendre que fer l'amor en llocs sagrats era també tabú, fossin aquests els de la religió dominant al meu entorn, en un monument megalític, o en la forest sagrada de Kolotialá, a l'Àfrica central⁶. Quan les circumstàncies de la vida em van portar a viure llargues temporades a la mar vaig aprendre a deixar oberta la porta de la cabina per evitar la sospita de que alguna cosa prohibida tenia lloc darrere la porta.

TABÚ D'ESPÈCIE

Qui no va sospitar alguna vegada que algun tipus d'animal de companyia compartia amb el seu home o dona alguna cosa més que una tendra amistat, que s'havien convertit en parcera sexuals. Qui llegint un clàssic com *Dràcula*, de Bram Stoker o un llibre de la saga d'Anne Rice, o mirant un film de vampirs, potser el paradigma contemporani sigui "*Interview with a vampire*", basat en un llibre de la pròpia Anne Rice, no va pensar també en la transgressió de la norma, en la ruptura del tabú, quan s'insinuaven relacions entre els senyors de la nit i els objectes del seu desig, fossin aquests del mateix o d'un altre sexe, i seguint amb el cinema, "*La Belle et la Bête*", de Jean Cocteau es revela com un film transgressor, de la mateixa manera que ho és *Naked Lunch*, aquest film de culte construït a partir d'un desassossegant relat de William S. Burroughs, membre de la "*beat generation*".

Els casos en la literatura i en el cinema són ben abundants, alguns més explícits que altres, però tots reveladors de l'interès i del misteri que hi ha a l'entorn de les relacions entre espècies, conegudes en el regne animal on es dona el cas d'hibridació entre espècies o a les fantasies de la ciència ficció on són freqüents les referències a la unió entre espècies de planetes i galàxies diferents, com així sembla passaren la saga d'*Star Trek*.

TABÚ DE TEMPS

El temps, entès en la seva vessant doble d'edat o de període especial en la vida del jo, del subjecte. Són ben coneguts els costums que es donen en la nostra cultura, però també en altres, de la negació de les relacions de parella durant el postpart o quarantena que les dones pateixen després de donar a llum. En certes cultures, es manté d'alguna manera el tabú però es permet la transgressió per l'home, que pot tenir relacions amb altres dones quan la seva parella està en quarantena. Si de prohibició específica de temps o d'estació parlem, la Església catòlica està també en l'origen de la prohibició de mantenir relacions sexuals durant la Quaresma i encara en altres festivitats de l'any religiós.

El sexe abans de l'edat que diuen de consentiment està totalment vedat per no natural i potencialment traumàtic. No són infreqüents les transgressions parcials d'aquesta norma com un cert tipus de relacions eròtiques entre els nens i els seus instructors (masculins o femenins). No són infreqüents, tampoc, les experiències eròtiques entre criatures del mateix clan, quan juguen entre cosins i descobreixen així un cert grau d'excitació i unes harmonies incipients de les pulsions de la libido. I si s'escau un dels tabús més universals, la relació d'adults amb nens, consentida d'alguna manera dins del nucli familiar (les relacions incestuoses es mantenen moltes vegades ocultes en el si de la família) i repudiada com a la més gran aberració que pugui existir quan té lloc fora de la família.

En l'edat adulta, el sexe entre una dona en edat no reproductiva i un home jove és considerat tabú per moltes cultures, entre elles la nostra. L'explicació biològica estaria en la por de la població a perdre un reproductor que plantaria la seva sement en terreny erm.

LA TRANSGRESSIÓ. L'EXEMPLE DEL MITE RECREAT DE TESEU I EL LABERINT DELS DESIGS

I si l'evolució de l'home com a espècie i com a individu no fos sinó la superació dels tabús, la negació del tòtem, la negació del sagrat, de l'intocable, de l'inexplicable? I si la funció de la literatura no fos una altra que entendre el món, que explicar-lo? No estem tots, potser, en aquesta recerca constant? No és per això mateix, *due to that permanent quest*, que no podem viure sense escriure, sense intentar explicar el món, el nostre i el dels altres, no és per això, *due to that permanent quest*, que persistim en la recerca d'allò que Cortázar anomenava "El otro lado"?

L'*altre costat* estaria en la transgressió, del que es creu i del que no, del que ens intriga o ens provoca. De les tres transgressions que assenyalava Bataille⁷ (el propi pensament, l'erotisme i la mort) només una subsisteix amb tota la seva força. Blasfèmia, homosexualitat, sadisme, masoquisme, incest i mort són transgressions relativament tolerades. L'únic que la burgesia no suporta és la idea que el pensament pugui pensar sobre el pensament, que el llenguatge pugui parlar del llenguatge, que un autor no escrigui sobre alguna cosa sinó que escrigui alguna com proposava Joyce.

Si el sagrat és la fusió amb el contrari, el Yin amb el Yang. El Yin principi de l'ombra, del fred, de la feminitat, que invita als éssers al repòs, a la passivitat; el Yang, principi de la llum, de la calor, de la masculinitat, els incita al desplegament d'energies, a l'activitat i, encara, a l'agressivitat. Abans de l'abolició definitiva dels contraris, només la transgressió crea el pas entre una esfera i l'altra. El sadisme, per posar un exemple tan car a Severo Sarduy, un dels meus autors oblidats favorits, seria l'afirmació, en el nivell de la pràctica, del dol. Amb la retòrica de la lligadura, l'agressivitat sàdica seria l'afirmació de l'*altre* com a pura passivitat, com a yin absolut. La retòrica de la lligadura, del nus, del ritual i les posicions mil vegades assajades, priven l'*altre* i, per contrast, restitueixen al sàdic el seu total arbitri, el tornen a l'estat inicial del seu absolut possible, l'alliberen, el "deslliguen". La idea era entrar al predi sempre lliscadís de la mitologia, que se suposa d'alguna manera l'origen dels tòtems i per tant dels seus contraris, els tabús. Potser no hi ha mite més reconegut a l'Occident que el del laberint de Creta, el de l'enfrontament entre l'heroi Teseu i el vilà Minotaure. Al laberint es condensen diversos tabús. Anem per parts. Hi ha el de la relació d'homes amb animals, que no és sinó un cas particular de duplicitat, de negació d'unió dels contraris (la bella i la bèstia), en aquest cas el bell i la bèstia. Hi ha al mateix temps la negació de la unió dels iguals (l'heroi venjador, en aquest cas Teseu i el mascle que trençarà el tabú de la violència amb l'assassinat, en aquest cas Minotaure). Hi ha també el tabú de la comunicació que pateix Minotaure condemnat a l'ostracisme, a viure reclòs, a no fer servir un altre llenguatge que el seu bram ancestral. Així, la mitologia es pot entendre com a origen d'alguns dels tabús gairebé universals: el del bestialisme, el de l'homosexualitat, el de l'assassinat, el de l'exclusió que condemna els traïdors, els malalts, els empestats. Com cercar, després, el fil d'Ariadna que ens donarà la solució per a sortir vius i renovats del laberint? Com no cercar-lo? Potser el fil vermell és el fill de sang, el de les pulsions més primàries, el que ens va allunyar de la nostra condició animal i ens acosta a la nostra condició humana.

Deixeu-me, doncs, que assagi una transgressió, que modifiqui la història contada, que modifiqui el mite, que recreï el laberint tal i com jo ho veig, que no escapi a la temptació de crear el més gran dels tabús, un món paral·lel.

(NOSTALGIA DEL) LABERINT; prosopoeia

I. *De l'esfera mitjana, com d'un cocoon germinal, sorgeix la imatge reflectida del Minotaure que, avorrida, s'acosta a les parets del laberint. Darrere de l'ombra apunta el cap poderós, de banyes mascles i mandíbules immenses, de morro prominent i orelles entremaliades. Després de la testa bovina, d'ur ancestral o de quimera sublim, es presenta el cos de sàtrapa il·lustrat, vestit amb les millors sedes portades de l'Orient, de qui esgrana en un racó la gelatina dels dies. Porta un rotlle de paper a les mans i d'ell va declamant mantres, sutres i sentències extretes dels tractats dels nou savis de Pèrsia.*

II. *De la muntanya de foc en que es convertirà el mont Ártabro davalla per la Fraga de Robelle, entre faigs i pollancre, la princesa Ariadna. Va camí dels jardins del Palau Inventat d'Iós, a la recerca del Laberint dels Secrets. Porta a les mans un full tenyit de vermell, que va desenrotllant en el trànsit accidentat per les planures, que del més alt del bosc porten fins a la vora del Riu dels Adéus. En arribant, mira angòixada cap a totes bandes,*

a la recerca del Teseu venjador, qui amb brams de ràbia escrits a foc i ferro en les paraules incendiàries del missatger, anunciarà la seva arribada imminent.

III. *Obrint-se pas entre el brancatge que envaeix la canal del riu, arriba Teseu en una bassa de troncs. Guia amb habilitat la perxa a proa, mentre a popa un seu servent, Aleofane, sosté la canya del timó, seguint en tot les instruccions del seu amo. Mira Teseu la bella Ariadna, i els ulls injectats en sang semblen cremar l'aire que els separa. Brama amb fúria despertant salamandres i granotes, fent fugir anguilles i tencavits, espantant oriols, lavanderes i pardals. Jura contra tot i contra tots, cabdella amenaça com qui cabdella grans en un collar d'odis. Al capdavant, descén xipollejant en l'aigua. Posa un peu a la cascada i la terra tremola, violentada en els seus fonaments per la força immensa del tità.*

IV. *Del laberint sorgeix un crit de resposta: inintel·ligible, quequejant, de gola obstruïda per flegmes i coàguls. A les bancades del Riu dels Adéus hi ha un silenci espès, de cruïlla de mirades que espanten, de guspises de còdol contra còdol. La rodella en la mà esquerra, l'espasa refulgent en la dreta, Teseu rebutja la rotllana que Ariadna li acosta. Amb brusquedat mil vegades assajada li estira dels cabells i la llança contra les arenes de la ribera. Del laberint arriba ara un crit horripilant, d'aire ressonant en un paladar en ogiva. Ariadna, mirant partir Teseu, se'n resisteix amb maneres d'heroïna.*

V. *Col·locant l'elm i la celada, protegits els canells pels braçalets de plata, que com a talismà li havien regalat uns mags d'Anatòlia, d'espasa i coratge armat, Teseu penetra els corredors del Laberint dels Secrets. Ariadna, una vegada més, implora que li accepti la rotllana, que li ha de donar la clau de la sortida. Teseu la rebutja renovant els insults a la jove, qui no entén el què passa: Qui és aquell Teseu tan estrany, què vol, què va voler, què voldrà, canviar la història que tantes vegades li van explicar les sàvies que van parlar del seu destí de portadora del fil?*

VI. *Mentrestant, Minotaure s'asseu al terra agarrant-se la gola, que sagna a borbolls. S'escolten passes que avancen en l'enllosat. Un ser alat, un peng o un au de roc, de potes lancinants i bec corb i immens, aixeca el vol entre centenars d'aus insistents, que omplen l'aire amb soroll de gralles i confusió de vols i de plomes. A sota, a les eures, algú, potser la Serp de les Fonts del Destí, va anar deixant senyals que conduiran els passos de Teseu fins a l'interior de l'esfera, on es refugia Minotaure, quimera sublim.*

VII. *Una fita en la història no contada dels herois i els titans. No més vertader el que succeeix, portat per la pietat ancestral dels elegits, Teseu acut en ajuda de Minotaure, a qui aquest rep entre sanglots i carícies. Al defora, al Bosc de Robelle, als jardins del Palau Inventat d'Iós, rebutjada per tots i perduda en la incomprensió i en la saudade del que no va succeir mai, Ariadna perd el gust per la vida i, atònita, comença a recitar cantigues de joves i d'escola. Al Laberint dels Secrets, sorgeix per fi l'amor entre els estranys, de races i d'estirps tan dispers. La història giravolta sobre ella mateixa i no és com l'explicaren, sinó distinta.*

Fins aquí una petita transgressió del mite del laberint, on assassinat (l'au que ataca a Minotaure), bestialisme (amor eròtic entre home i bou), violència (Teseu rebutjant Ariadna), homosexualitat (carícies entre Teseu i Minotaure), existència d'una quimera (entesa com a collatge animal), esborren les convencions i expandeixen les fronteres de la llibertat individual.

Haureu comprovat fins aquí que en moltes ocasions he evitat referències explícites als òrgans sexuals, a situacions específiques, entrant el menys possible en la descripció de termes considerats tabú, paraules que no s'han de pronunciar si volem mantenir les formes. Aquestes paraules tabú, que existeixen, que corresponen a una realitat, que expressen tantes vegades un desig, van ser suprimides voluntàriament, potser d'una manera una mica forçada, per eufemismes, aquest dur aprenentatge de la llengua hipòcrita (parafraçant a Levi-Strauss el trànsit entre la naturalesa i la cultura).

Arribats en aquest punt em vaig adonar de sobte que havia oblidat alguns tabús de relació ben coneguts de tots: la profanació de cadàvers, la tortura, el *voyeurisme*, molt en particular aquell que fa esment de l'observació de l'acte sexual entre els pròxims, i també aquells de relació amb un mateix com la esquizofrènia. La meua intenció no era totalitzant (citar-los tots, definir l'univers per extensió) sinó tractar d'entendre'ls, de definir classes i categories, aportant alguns exemples paradigmàtics (definir, potser, l'univers per comprensió). No sé si ho he aconseguit. Per la meua part res més, m'acomio amb el desig que, si així els ve de gust, transgredeixin els seus tabús i siguin feliços i diferents. Moltes gràcies.

Notes

1 Levi-Strauss, C; *“Les structures élémentaires de la parenté”*, Paris, Mouton, 1967.

2 Arens, A; *“The original sin: incest and its meaning”*; Oxford University Press 1986.

3 Westermack E; *Historie du mariage, Tome VI: Les théories de l’inceste, les bases biologiques du mariage, trad. Fr.*, Paris, Payot, 1945.

4 No és infreqüent escoltar expressions que fan esment dels homes com a caçadors de dones i d’aquestes com a devoradores d’homes.

5 Resulta curiosa aquesta identificació entre sexe i violència. Els mestres japonesos insisteixen en que els haikus es centren en la celebració de l’harmonia de la naturalesa, desaconsellant que parlen de violència, incloenthi l’amor com a una forma de violència.

6 Perrigault, Jean ; *L’enfer des noires (cannibalisme et fétichisme dans la brousse)*; Nouvelle librairie française, Paris, 1932.

7 Citat per Severo Sarduy a *Escrito sobre un cuerpo*, Obras completas, tomo II; ALLCA XX / Ediciones UNESCO, Madrid, 1999.